

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Культура юридичного мовлення»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою № 1 – «Ораторське мистецтво як соціальний феномен. Наука про
ораторське мистецтво»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. філол. наук, доцентка Валентина ВАСИЛЕНКО

Рецензенти:

Доцентка кафедри української мови Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка, кандидатка філологічних наук, доцентка
Вікторія GERMAN

План лекції

1. Роль ораторського мистецтва у професійній діяльності юриста. Функції ораторського мистецтва
2. Предмет і закони ораторського мистецтва
3. Види красномовства та сфери його застосування

Література:

1. Андреева Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. Київ, 2012. 253 с. **URI:** <http://bit.ly/2lR1oYO>
2. Василенко В.А., Довгополова Г.Г. Структурні компоненти комунікативної компетентності в процесі лінгвістичної підготовки майбутніх правознавців. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. №27. Т. 2. С. 134-138.
URI:http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/25.pdf
3. Василенко В. Риторична культура професійного мовлення : курс лекцій : навч. посіб. для здобувачів гуманіт. ф-тів закл. вищ. освіти / Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2023. 377 с.
URI:<https://dspace.univd.edu.ua/items/addf82b2-b897-41b8-bc1b-9e50e8ab2687/>
4. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. / [упоряд. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Фак. №2, Каф. українознавства. Харків: ХНУВС, 2019. 272 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6485>
5. Українська мова професійного спрямування (Мовні норми): навч. посіб. / уклад. Н. І. Єльнікова, І. М. Голопич, Д. В. Полтавська; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 182 с. **URI:** <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6524>
6. Українська мова для юристів / Зайцева І.В., Калита О.П., Скуратівська Г.В., Павлова А.К.: Видавничо-інформаційний центр НУДПСУ, 2018. 430 с.
URI:http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1805_49979488.pdf
7. Палеха Ю. І. Загальне діловодство: теорія та практика керування документацією із загальних питань : навч. посібник. К.: Ліра-К, 2017. 623 с.
URI:<https://lira-k.com.ua/preview/12123.pdf>
8. Семеног О.М., Рудь О.М. Культура фахової мови: навч. посіб. Суми: СОІППО, 2014. 260 с. URL: <http://pedmaster.ucoz.ua>

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

Роль ораторського мистецтва у професійній діяльності юриста. Функції ораторського мистецтва

Термін *«риторика»* походить від давньогрецького слова *«ρῥῑωρ»* («оратор») і означає теорію ораторського мистецтва, науку красномовства. Близьким за значенням до нього є латинське слово *«oratoria»*. Ці терміни пов'язують з публічними виступами, живим словом. Ще в давнину люди, які майстерно володіли мистецтвом красномовства (ритори, оратори), відігравали значну роль у суспільному житті.

Впродовж історичного розвитку значення терміну «риторика» дещо розширилось. На сьогоднішній день серед науковців не існує однастайності щодо витлумачення цього терміну, навіть у визначенні риторики як науки. Більше того, у деяких фахівців викликає сумнів навіть те, чи можна риторику взагалі вважати наукою. У Стародавній Греції, де саме й остаточно сформувалась ця сфера діяльності, риторика вважалась скоріше мистецтвом.

Серед розмаїття визначень риторики можна виділити дві головні традиції, що мають дуже давню історію.

• *Перша* традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньогрецького філософа *Арістотеля* (IV ст. до н. е.). У її межах риторика визначається як *«мистецтво переконання»*. Відповідно до цієї традиції головне завдання оратора — переконання аудиторії.

• *Друга* традиція найбільш яскраво репрезентована у творчості давньоримського ритора *Квінтіліана* (I ст. н. е.). У її межах риторика визначається як *«мистецтво говорити витончено»*. Відповідно до цієї традиції завдання оратора — краса, вишука-ність, витонченість виразу думки. Переконання ж виступає як можлива, але далеко не головна мета оратора.

Кожна з цих традицій, без сумніву, містить у собі раціональне зерно. Разом з тим, наголос лише на одному аспекті ораторської діяльності призводить до втрати ціліс-ності у розумінні предмета й завдань риторики.

З одного боку, категорія переконання є, дійсно, однією з головних у риториці. Сфери, в яких одна людина намагається переконати інших людей, досить різноманітні: наука, політика, мистецтво, реклама, повсякденне спілкування тощо. Ми намагаємо-ся зробити так, щоб інші люди прийняли наші ідеї, товари чи послуги, наші уявлення про життя, зрештою - нас самих.

Переконання може бути спрямованим не тільки на інших людей, але й на саму лю-дину. Коли ми замислюємося над певними вчинками, плануємо своє майбутнє, ми зважуємо різні варіанти й намагаємося прийняти найбільш оптимальний. Цей вибір залежить від тих обґрунтувань, що людина наводить для себе (або може навести) на користь тієї чи іншої позиції. Найбільш яскраво зазначені моменти виявляються тоді, коли людина дає відповіді на запитання, наприклад: «Чи варто йти сьогодні на лекції?», «Чи треба вивчати математику, чи може вона не знадобиться мені в житті?», «Пора вставати чи можна ще трошки полежати?», «Чи надягти сьогодні цю яскраву сукню?», «Чи взяти з собою парасольку?» тощо.

У всіх вищезазначених випадках провідну роль відіграє переконання, на чому власне і наполягав Арістотель, коли визначав риторику.

З іншого боку, в тих самих сферах не менш важливі позиції іноді займає повідомлення, інформування інших про щось. І тоді на перше місце виходить витонченість у виразі думки, на чому наполягав у свій час Квінтіліан. Маються на увазі випадки, коли завдання оратора полягає в тому, щоб привернути увагу слухачів до чогось нового, цікавого; зробити так, щоб інші люди запам'ятали ораторську промову.

Таким чином, можна зафіксувати дві головні мети оратора, між якими простягається поле риторики. Це переконання та інформування в процесі публічного виступу.

На сьогоднішній день очевидно, що сферою інтересу риторики є спілкування, комунікація. Інколи її навіть визначають як теорію та майстерність ефективного (цілеспрямованого, впливового, гармонійного) мовлення. Однак слід зазначити, що спілкування - це надзвичайно складний і багатогранний феномен, який вивчає багато наук, зокрема лінгвістика, психологія, філософія тощо. Тому в такий спосіб специфіка риторики не прояснюється. Завдання дисципліни мають вужчий характер. Спробуємо визначити особливості риторики через встановлення її предмета.

Предмет риторики — це публічний виступ у процесі комунікації.

Багато людей можуть навести приклади не тільки успішних промов, але й таких виступів, що завершувалися повним провалом. Виникають закономірні запитання: чи можливо передбачити результат публічного виступу? Чи може звичайна людина навчитися виголошувати промови? Чи подібне вміння — це виключно природне обдарування?

Для відповіді на ці та інші запитання, що пов'язані з мистецтвом публічних виступів, потрібно звернутися до надбань риторики, які були накопичені протягом майже 3 тис. років. Саме висвітленню прийомів успішного виступу оратора перед аудиторією присвячено цей посібник.

Таким чином, ***риторика - це наука про способи підготовки та виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію.***

Відмітною рисою публічного виступу оратора є односторонній вплив на слухачів. Оратор, звичайно, повинен враховувати «фактор» аудиторії. Однак активна протидія слухачів не передбачається, на відміну, наприклад, від суперечки. Успіх ораторської промови визначається тим, чи вдалося йому досягти своєї мети під час впливу на аудиторію.

Вплив - це дія на стан, думки, почуття і вчинки іншої людини за допомогою вербальних і невербальних засобів, у результаті якої відбуваються зміни в поглядах чи поведінці.

Психологічний вплив має багато різноманітних форм: маніпулювання, навіювання, переконання, примус тощо. Стосовно ораторської діяльності доцільно говорити про переконання, тому інші види залишимо поза увагою.

У сучасній літературі досить популярним терміном для позначення подібних процесів є також термін «презентація». У багатьох моментах його визначення збігається з тим, що в риториці мається на увазі під публічним

виступом. *Наприклад:* «публічна презентація — це персональне чи опосередковане через ЗМІ подання проектів, товарів, програм з метою здійснити на слухачів переконуючий вплив і спо-нукати їх до дій, які прямо чи опосередковано вигідні тому, хто виступає, або тим, від кого він виступає».

Таке визначення презентації свідчить про певну тотожність термінів «публічний виступ», «презентація», «ораторська промова». Будь-який виступ перед аудиторією не позбавлений якихось інформативних частин, однак успішність презентації, як під-креслюється у визначенні, у багатьох випадках залежить не стільки від інформування слухачів, скільки від спрямованості на виклик бажаної для оратора реакції.

Проте обмеження риторики виключно категорією переконання призводить до її зву-ження, що не є виправданим в аналізі сучасних комунікативних ситуацій. Тому більш доцільно користуватися терміном «успіх публічного виступу», який далі може конкре-тизуватися залежно від мети оратора (переконати чи інформувати).

Фактори, від яких залежить успіх публічного виступу, представляють у вигляді так званого риторичного трикутника:

Оратор - це людина, яка впливає на інших людей таким чином, щоб вони прийняли певні твердження або виконали певні дії.

Аудиторія – це група людей, у думках чи поведінці яких мають відбутися зміни, до яких прагне оратор.

Промова - це мовленнєве повідомлення, з яким оратор звертається до аудиторії.

Функції ораторського мистецтва

Ораторське мистецтво є прикладною дисципліною, яка являє собою комплекс знань, умінь і навичок оратора стосовно підготовки й проголошення переконуючої промови. Іншими словами, ораторське мистецтво - це діяльність, спрямована на переконання аудиторії засобами живого слова.

Є схожі терміни, що визначають певним чином ораторське мистецтво. Так, риторика - це теорія ораторського мистецтва, красномовство — вміння говорити красиво. М.М. Сперанський визначав красномовність як «дар потрясати душі». А.Ф. Коні розрізняв поняття «красномовність» і «ораторське мистецтво». Перше він розумів як «дар слова, що хвилює й притягує слухача красою форми, яскравістю образів і силою точних висловів», тобто як вміння говорити грамотно, переконливо». Сучасні словники теж визначають красномовство як здатність уміння говорити красиво, переконливо, як ораторський талант. Це мова, побудована на ораторських прийомах, це саме ораторське мистецтво, насамкінець - це наука, яка вивчає ораторське мистецтво; риторика.

Ораторське мистецтво сприймається не стільки як наука про красномовство, а як наука про мовну доцільність, про осмислену і коректну мовну діяльність. Ораторське мистецтво означає не просто «говоріння», майстерність проголошення промови, а мову як соціальну дію, більше того - як взаємодію між мовцями.

В будь-якій промові (мовному акті) відбувається передача інформації.

Істотна відповідь на запитання, для чого людина говорить: «Для того, аби передати інформацію» - є тавтологією і, як будь-яка тавтологія, ця відповідь неконструктивна. Дійсно, для чого людина передає інформацію?

Чому людина передає певну інформацію саме цим людям і саме в цей час? Адже людина за своєю сутністю егоцентрична. Вона сприймає світ як дещо, функціонуюче навколо неї. Вона взагалі працює тільки на себе і як довільна від цієї діяльності, людина працює на інших. І тут важливим є те, щоб вимовлене слово діяло, щоб воно запам'яталось, щоб воно залишилося у свідомості інших. В цьому і заключається ораторське мистецтво.

Ораторське мистецтво — це мистецтво впливу на слухачів. Оратор впливає на людину всебічно: на її розум, почуття, орієнтацію, настрої, бажання, вчинки та дії. Хороший оратор — думок і слів організатор, а це важче, ніж організація людей: адже не видають наказу думати так, а не інакше.

Слово «оратор» походить від латинського *orare* — говорити. Словник В. Даля дає таке визначення оратора — «речистый человек, краснослов, мастер говорить, проповедник». Сучасні словники тлумачать його як особистість, що професійно займається мистецтвом красномовства; як особу, що проголошує промову; як людину, що має дар мовлення; як «глашатай».

Ораторське мистецтво завжди визнавалося необхідною і складною творчістю. Воно вважалося навіть царицею мистецтв, настільки сильним був його вплив на вирішення державних справ, на розум людей. Адже живе слово виконує не тільки утилітарну функцію передачі інформації — воно формує переконаність, готовність до певних конкретних дій. Слово має магічний вплив. Ще Авіценна говорив: «Три зброї є у лікаря: слово, рослина, ніж». Зважте: «слово» - на першому місці.

У суспільному житті без слова, без його впливу не обійтись. Дійсно, як можна сказати, що одна думка істинніша за іншу? Можна лише говорити, що одна думка переконливіша за іншу. Навчитися переконливості, навчитися робити слабку думку сильною — таке завдання можна виконати за допомогою ораторського мистецтва, звертаючись і до розуму, і до почуття людей. Хто володіє таким мистецтвом, той може переконати будь-кого й добитися торжества своєї думки. А в цьому і заключається мета ідеальної « суспільної людини», яка бере участь у державних справах.

Ефективність діяльності юриста залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною правовою освітою, знанням норм права та процесу він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, відзначається загальною культурою, вмінням працювати з людьми, володіти розвиненим почуттям обов'язку, справедливості та відповідальності.

Сьогодні неможливо виконувати жоден вид юридичної діяльності без знання та розуміння особливостей спілкування та механізмів впливу однієї людини на іншу. Адже юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, за їх соціальним станом, інтересами та потребами. Саме ця діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу як на людей, які, наприклад, потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.),

на осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат), так і для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини і громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування.

Справа ще й у тому, що специфіка особистості, в тому числі і юриста, впливає із сукупності певних елементів її соціальної якості: мети діяльності; соціального статусу та соціальної ролі; норми та цінностей, якими керується особистість в діяльності, сукупності знань, рівня спеціальної підготовки, активності, самостійності в прийнятті рішень і, нарешті, систем знаків спілкування, важливішою з яких є мова.

Центральною проблемою ораторського мистецтва є мовна культура юриста. Іноді спостерігається зневажливе ставлення до норм літературної мови. Декотрі розмірковують так: «Ну що істотно зміниться, якщо, наприклад, я не там поставлю наголос, не так вимовлю, або буде невдало складене речення? Особливе тут те, що помилки в мові юриста небезпечні не самі по собі (хоча багато випадків, де викривлення у вимові призводить до смислових помилок). Але частіше всього мовні помилки негативно впливають на слухачів: один раз помилився юрист, другий, третій... І ось уже слухачі мимоволі починають розмірковувати: «Якщо такі часті помилки у мові, то, ймовірно, не такий вже високий і його професійний рівень і навряд чи він знає ту проблему, про яку говорить, та чи можна взагалі мати віру до тих положень і висновків, які він наводить». На сто відсотків ефективність впливу в такому випадку низька.

І ця закономірність проявляється завжди. Якщо аналізувати проблеми правового нігілізму в Україні, то можна сказати, що погана мовна культура юристів зіграла тут не останню роль. Наведу лише одне свідoctво із засобів ЗМІ (хоча життєвих прикладів цьому забагато): «Публіка мала задоволення послухати прокурора. Оратор так неспроможне висловлював свої думки, що був освистаний і з трибуни вигнаний. Подумалось навіть, чи не зроблено це навмисно, чи хтось пошуткував, аби продемонструвати цим епохальним виступом інтелектуальний рівень прокурорських рядів».

Я вже не кажу про те, як часто юристи порушують правило точності мови. У той же час саме точністю передається така важлива характеристика в юридичній діяльності, як законність. Взагалі важко назвати іншу область суспільної діяльності, в якій неточність слова, розрив між думкою і словом мали б такі важливі наслідки, як в області права. Неточне слово — соціальне зло. Воно складає підґрунтя для свавілля і беззаконня.

Таким чином, мова, ораторське мистецтво є засобом спілкування людей і вираження думок, почуттів, волевиявлень. В юридичній сфері воно підкоряється здійсненню функцій права через миттєве розкриття всього досвіду, характеру, намірів оратора-юриста.

Не можна не визнати, що ораторське мистецтво має неабияке значення як знаряддя діяльності для всіх, хто використовує слово при виконанні своїх службових функцій і у спілкуванні. Ораторське мистецтво — це трибуна для юриста, засіб правового впливу — це й частина культури народу.

Основними функціями ораторського мистецтва виступають конструктивна (формулювання думок), комунікативна (функція передачі інформації і організації взаємодії), емотивна (вираз ставлення людини до того, про що вона говорить), впливу на інших під час спілкування, переконання аудиторії та моделювання спілкування.

Щоб виконати ці функції, юрист має знати, що саме його співбесідники (або широка аудиторія) хочуть почути, з чим вони неодмінно не погодяться; які слова найкращим чином можуть подіяти на слухачів; які конкретні засоби використовуються для найкращого впливу.

Предмет і закони ораторського мистецтва

Таким чином, ораторське мистецтво можна визначити як комплекс знань, умінь і навичок оратора щодо підготовки і проголошення переконливої промови. Під цим розуміється цілий комплекс знань і умінь: формулювання проблеми, висування ідеї (знаходити предмет розмови), мистецтво архітекτονіки (побудови) самої промови, її композиції; це знання прийомів впливу на аудиторію, це уміння доводити і спростовувати, вміння переконувати; це «вітійство» — мовна майстерність.

Отже, **предмет ораторського мистецтва зумовлюється змістом фактичної діяльності оратора і його можна визначити як мисленнєво-мовленнєву діяльність і закони, що її розкривають.** Багатьом недосвідченим людям здається, що змістом діяльності оратора є саме висловлювання думки під час промови. Але це не так. Придивимось: мовний апарат діє головним чином в залежності від сили і якості ідей, що приводять його до руху. Якщо ідеї туманні, нечіткі або байдужі промовцю, мовний апарат піддається їм по всіх напрямках: дихання буде поверховим, голос — монотонним, язик заплітатиметься. Тому головна вимога до оратора не до його здібності («поетами народжуються, ораторами стають»), потенційні здібності є у кожного, а до того, щоб він мав, що сказати і мав потребу висловити це. Але ідею оратор може віднайти і певним чином її довести лише тоді, коли він знає, перед ким він виступатиме. Тому всі моменти мисленнєво-мовленнєвої діяльності тісно пов'язані між собою.

Предмет ораторського мистецтва розкривається через низку законів: аудиторії, стратегії, тактики, мовного (мовленнєвого), ефективної комунікації (динаміки діяльності оратора) та контрольно-аналітичного (рефлексії).

Сутність закону аудиторії є наступна: не існує безадресних промов. Тобто, кожна промова має свого певного, конкретного адресата, аудиторію, і чим краще оратор знає свою аудиторію, чим ретельніше він окреслить її портрет, тим ефективнішою буде його промова. Закон аудиторії формує і розвиває в ораторові вміння вивчати систему ознак аудиторії (формально-ситуативних, соціально-демографічних, соціально-психологічних) і, опираючись на них, вести прицільний пошук ідеї та шляхи подальшого її розкриття.

Закон стратегії своїм змістом має розробку основних напрямків промови програми діяльності з урахуванням характеристики аудиторії.

Під напрямками діяльності розуміється послідовне, поетапне визначення мети діяльності, тобто цільової установки, що складається, насамперед, з завдання й надзавдання та тези, головної ідеї промови. Закон стратегії формує і розвиває в особистості вміння розробляти програму діяльності на основі певної концепції знань і зважаючи на характеристику аудиторії.

Під тактикою оратора розуміється сукупність принципів, способів і засобів (прийомів) реалізації стратегії, тобто розгортання й доведення тези. Цей закон формує і розвиває в особистості вміння оперувати фактами, вибудовувати композицію при застосуванні комплексу основних принципів (логічних та дидактичних), композиційних прийомів та вибору способів розгортання тези. Крім того, тактика - це і використання засобів активізації мисленнєвої активності аудиторії.

Мовний закон має змістом положення про те, що не можна говорити однаково в різних аудиторіях. Кожна аудиторія потребує як певної лексики і певного стилю, так і дотримування мовної норми; грамотності, повної ясності, відповідності ситуації й теми спілкування. Наслідком дотримування мовного закону є вміння людини втілювати свою думку в словесну дію - інтелектуальну і чуттєву (передаючи зміст думки і своє ставлення до неї вербальним способом і підбором емоційно забарвлених слів).

Закон ефективної комунікації (динаміки діяльності оратора) є законом «виконання» вже підготовленої промови. Під час спілкування виявляється, що «словесна дія» може відбуватися зовсім не так, як її підготував промовець. Сприйняття думки аудиторією буде тим ефективнішим, чим краще оратор зможе встановити, зберегти і закріпити контакт з нею (аудиторією). Від цього залежить результат промови, реалізація мети оратора.

Контрольно-аналітичний закон – це оцінка оратором власного стану; результатів мовної діяльності (промови), це вміння оцінювати якість і ефективність виступу. Закон формує і розвиває в особистості вміння рефлексувати, виявляти й аналізувати власні відчуття, робити висновки з помилок – своїх і чужих, а відтак, вміти аналізувати публічні виступи і знати ймовірні практичні результати впливу проголошеної промови. Сукупність законів ораторського мистецтва можна виразити таким чином, у наступній риторичній формулі: $A+C+T+M+EK+KA$, де A – закон аудиторії, C – закон стратегії, T – закон тактики, M – закон мовний, EK – закон ефективної комунікації, KA – закон контрольно-аналітичний. Ця риторична формула становить певну цілісну систему, в якій кожний компонент зумовлює і доповнює інший, причому всі компоненти побудовані у суворій логічній послідовності. Закон аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий закони, закон ефективної комунікації «працюють» на реалізацію мети оратора, тобто знання цих законів дає можливість людині грамотно впроваджувати задум (концепцію) в суспільстві, оскільки думка може втратити свою цінність досить швидко, якщо вона не знаходить втілення в життя, і, нарешті, закон контрольно-аналітичний поширює свою дію на всі попередні закони, бо опанування цього закону дозволяє людині, по-перше, оцінити якість самої концепції, по-друге, уважно проаналізувати весь процес впровадження, знати

сильні й слабкі аспекти власної мисленнево-мовленнєвої діяльності і тим самим зробити свою справу якнайкраще. Іншими словами, закони риторики, які наведені у риторичній формулі, відбивають системність мисленнево-мовленнєвої діяльності, що головним чином визначає її результативність, від чого у певній мірі залежить успіх будь-якої конкретної діяльності людини взагалі. Розглянуті закони спрямовані на інтелектуальний розвиток людини, її ерудицію, розвиток таких якостей мислення, як самостійність, самокритичність, глибина, гнучкість, відкритість. Іншими словами, знання й застосування цих законів (а разом з тим і всіх розглянутих проблем) сприяють розвитку вищих інтелектуальних можливостей. Можна зробити висновок, що ораторське мистецтво насамперед вчить людину грамотно мислити, бо, як вважав Сократ, «все, що хочеш сказати, розглянь спочатку в голові своїй, тому що у багатьох язик передує самій думці». Розглянута риторична формула системності законів ораторського мистецтва – $A+C+T+M+EK+KA$ – дозволяє проаналізувати питання про фази та етапи діяльності оратора. Передусім наочно показано, що існують перш за все чітко граничні три фази діяльності оратора - докомунікативна ($A+C+T+M$), комунікативна (EK) та пост-комунікативна - (KA). Щодо етапів діяльності оратора, то їх можна виділити шість: аудиторний, стратегічний, тактичний, мовний (редакційний), комунікативний (виконання промови), контрольно-аналітичний. Оратор постійно дотримується цієї схеми, набираючись досвіду і вміння підготовки ефективної промови.

Починається діяльність оратора з вивчення аудиторії (не з вивчення проблеми, бо мається на увазі, що оратор виступає перед аудиторією з тих проблем, в яких він обізнаний. Так, здається, що юрист у своїй діяльності не візьметься за аналіз годинникового механізму чи космічних кораблів). Вивчивши аудиторію, склавши її портрет, оратор вже може більш точно окреслити тему своєї промови, знайти оригінальну ідею, пройшовши всі моменти (послідовно) в розробці стратегії, аби віднайти єдино придатну для певної аудиторії ідею промови. Потім настає етап тактики - упорядкування матеріалу. Тут проводиться як визначення логічного плану промови, так і архітектоніки, побудови промови, компонування положень, їх викладення через композиційні прийоми. Після того, як оратор знайшов місце кожному аргументу, композиційну форму промови, можна приступати до її вербального оформлення, стилістичного та технічно-мовного (обмірковувати й визначати необхідну інтонацію, аби вірно передати зміст думки і своє ставлення до неї).

Наступний етап – виконавчий (підготовка вже закінчена), коли оратор проголошує свою промову. Зважаючи на те, що кожна з промов може мати лише один з двох результатів (переконав аудиторію чи не переконав), оратор аналізує отриманий результат на контрольно-аналітичному етапі.

Види красномовства та сфери його застосування

Розрізняють декілька видів красномовства: **суспільно-політичне, академічне, судове, церковне, дипломатичне, військове, ділове.**

Суспільно-політичне красномовство - це виступ оратора, що виражає інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-

політичну ситуацію.

Суспільно-політичне красномовство як один із засобів боротьби за владу або гармонізацію суспільних відносин заявило про себе у найдавніші часи, коли люди намагалися вирішувати соціальні конфлікти не тільки зброєю, а й силою переконання.

Справжньою колискою політичної культури і батьківщиною політичного красномовства стала антична Греція (слово «політика» походить від грецького «πολις» - місто). Політичне красномовство формується на ґрунті т.зв. епідектичної (урочистої) риторики, але без пишнот та панегірично-урочистого тону. Власне, важко провести межу між красномовством епідектичним та політичним. Так, Демос-фен був яскравим представником епідектичної урочистості й, водночас, гостроактуальним політичним оратором. Після македонського завоювання активність політичних сил знизилася, що призвело до швидкого занепаду політичного красномовства. Проте воно встигло досягти тут значного розвитку. Словом оратора на агорі (місце публічного зібрання афінян, афінське віче) вирішувалися долі окремих осіб, великих політичних ініціатив, долі цілих країн і народів.

Політичне красномовство, як правило, пов'язане з соціальним розшаруванням суспільства, зіткненням інтересів різних класів і партій. Через це політичний оратор є ангажованим («завербованим»). Він може вкладати у свою промову яскраве особисте ставлення до тієї чи іншої проблеми, але сама проблема залишається надособистісною. Це визначає підвищену ідейність політичної промови. У нинішній Україні, де змагаються за владу більше сотні політичних партій, ідейний спектр політичної промови вельми строкатий, що відбиває складність та багатобарвність духовного життя українського громадянина.

Водночас у жодній іншій галузі не спостерігається такої динаміки зміни позицій, використання політичної програми в особистих інтересах, а часом і просто демагогії. Популістський оратор завжди апелює до маси, пропонує оманливо легкі рішення, аби домогтися бажаної політичної мети. Проте відповідальність політичного оратора дуже велика, адже політичний оратор мобілізує до активної діяльності тисячі людей і його слово дуже легко стає дією. Політична культура виховується століттями; вміння вести політичну боротьбу суто вербальними методами, з повагою до опонента не з'являється на голому місці. Нинішній стан політичного красномовства в Україні переконливо свідчить, що оратор-політик мусить терміново вивчати основи ораторського мистецтва, починаючи хоча б з доброго знання державної мови.

Політичне красномовство диференціюється на такі основні жанри: **політична промова, доповідь, виступ, огляд, бесіда**. Вони різняться більшим чи меншим обсягом та вагомістю змісту. Наприклад, політична доповідь виголошується звичайно на партійних засіданнях й окреслює стратегію політичної діяльності даної партії. Політичні виступи можуть проводитися в підвідомчих даній партії осередках освіти, дитячих закладах типу скаутських чи піонерських і розрахована на ліквідацію політичної безграмотності. Огляд чи бесіда обираються політиками, які хочуть знайти свою аудиторію на

виборчій дільниці. Політичний виступ чи промову ми часто чуємо з екрана телевізора чи по радіо - наприклад, виступи депутатів у Верховній Раді.

За сферою функціонування політична промова диференціюється на **парламентську, мітингову та воєнну**. У моменти суспільного неспокою, революцій або соціальних перетворень широке розповсюдження знаходять мітингові промови. У періоди стабілізації суспільного життя переважає інтерес до парламентського красномовства. У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство. Зрозуміло, що підтримання бойового духу, патріотичних почуттів неможливе в умовах воєнних дій без виступів командирів різного рангу: відомі численні випадки, коли слово було рівноцінне зброї.

Особливого значення політичне красномовство набуває в умовах широкого тиражування його засобами масової комунікації - преса, радіо, телебачення.

Академічне красномовство - це ораторська діяльність науковця, викладача, що доповідає про результати дослідження, популяризує досягнення науки.

Сфера його застосування - шкільна (різних рівнів) та наукова аудиторія. Слово походить від грецького «*ακαδεμια*» - так називалися сади, що начебто належали міфічному героєві Академу. Згодом цим почали називати філософську школу, засновану Платоном саме в цій місцевості. У Європі академічне красномовство динамічно розвивалося в середньовічних університетах. Тоді воно існувало в лоні схоластики, яка успадкувала від античної софістики інтерес до уможливлених речей (лекція та диспут були домінуючими формами). Але особливого розквіту воно набуло в після-ренесансний період, коли наука, звільнившись від схоластичних моделей, почала широко проникати у світ матеріальних явищ і описувати його. Ускладнилася робота вищої та середньої шкіл, виникала наукова педагогіка (Ян Амос Коменський).

В Україні зародження академічного красномовства пов'язане з функціонуванням Острозької школи та Києво-Могилянської академії, хоча тут теж були дуже відчутні релікти схоластики. Згодом воно розвивається у стінах кількох університетів (Київський, Львівський, Харківський т. ін).

Видатними представниками українського академічного красномовства були М.Максимович, М.Костомаров, В.Єрмаков, Феофан Прокопович.

Головні риси академічного красномовства - доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Наука, як відомо, є точним описуванням реальних, матеріальних явищ світу. Наукове описування цих явищ в усному слові і живить академічне красномовство. Не менш суттєво, що результати наукових досліджень мусять бути донесені до громадськості (не кажучи вже про студентів та учнів) у дещо спрощеній (адаптованій) формі. Водночас школярі та студенти мусять опанувати мову науки, її термінологію та спосіб викладення. Звичайно ідеалом наукової лекції є виклад, адекватний складності об'єкта дослідження. Тому виступи видатних учених перед професійною аудиторією часто важко доступні навіть молодим ученим, не кажучи вже про школярів. Адаптованості матеріалу

до свідомості учнів сприяє використання різноманітної наочності, в першу чергу - із застосуванням технічних засобів.

До **жанрів академічного красномовства** належать: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

Лекція - основний жанр академічного красномовства. Це монологічний вид виступу, але погано, якщо лекція перетворюється тільки на монолог викладача без зворотного зв'язку з аудиторією. Аудиторія повинна не тільки слухати, а й активно сприймати матеріал. Для цього існує певна система прийомів: наприклад, проблемний виклад теми, коли лектор не дає готових оцінок, а розглядає різноманітні точки зору, які існують у науці, що можуть навіть суперечити одна одній - це провокує інтерес слухачів до матеріалу та їх розумову активність.

У рамках кожної наукової дисципліни можна формувати цикл лекцій, які відповідатимуть загальнодидактичним принципам поступовості та дозованості навчання (вступні, узагальнюючі, оглядові та ін.). Дуже важливо, щоб лектор пов'язував новий матеріал з уже вивченим; до лекції можна вводити елементи діалогу з аудиторією (наприклад, коли треба пригадати, що вивчалось на попередніх заняттях).

Вчені спеціально читають лекції і для широкої аудиторії. В епоху масових комунікацій, завдяки використанню радіо й телебачення, ця форма пропаганди наукових знань набуває особливого резонансу.

Досвідчені викладачі широко використовують також різноманітні форми діалогу зі слухачами: колоквиум, дискусію, диспут, усну рецензію, обговорення. Деякі з цих жанрів мають письмові аналоги: наукова доповідь – стаття, усна рецензія – письмова рецензія тощо. Однак на письмі автор пов'язаний законами писемної форми – він не може жестикулювати, висловлювати свої емоції, робити паузи. В аудиторії ж оратор може вдаватися до різних засобів впливу на слухачів, до акторських прийомів включно.

Судове (юридичне) красномовство – це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Судове красномовство виникло в Давній Греції як апології – промови на захист самого себе, що їх писали для населення логографи-софісти. Тоді не було ані державного звинувачення, ані попереднього судового слідства. У пору існування родового полісу суд вершили племінні вожді-дарі. В античні часи роль судді взяла на себе держава, відкинувши сваволлю полісного суду. Кожен міг звинуватити будь-кого в злочині, а захищатися людина мусила сама, зібравши для того необхідний матеріал і виклавши його красномовно перед судом. Логографи-софісти постали внаслідок того, що не всі вміли себе оборонити. Інколи, правда, замість звинуваченого дозволяли виступати іншій особі, але обов'язково громадянину цієї держави. Судова промова мала приблизно таку структуру: вступ (у якому прагнули схилити до себе суддів); оповідь (виклад фактів справи з точки зору виступаючого); докази своєї правоти й полеміка з супротивником, якого чорнили скільки могли; висновок,

що мав стандартний вигляд. Вступ та висновки були типовими шаблонами.

Сучасний суд дуже відрізняється від судочинства античної пори. Це складна процедура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки і т.д. Античний « захист самого себе » поступився всебічному вивченню особистості підсудного та обставин справи. Кожне слово тут повинно бути вагомим і точним, особливо в суді першої інстанції, важливою частиною якого є дебати. Успіх справи, торжество справедливості неможливі без відповідної підготовки судочинця чи просто того, хто виступає в суді. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово у процесі, вміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку.

Особливої уваги потребує підготовка судової промови. Важливо визначити її предмет, види та функції, специфіку словесного оформлення. Судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

Цікаво, що в одній з праць російського автора П.Сергеїча (Пороховщикова), створеній на рубежі XIX-XX ст. («Искусство речи на суде»), юридичне красномовство розглядалося не лише як підготовка промови для судового засідання (юридична оцінка дій, моральна оцінка злочину, допит свідків, експертиза та ін. становлять тут лише матеріал для промови). Автор наголошує на потребі вирішення загальнориторичних питань: про чистоту мови; про її ясність; про непотрібність витончених, заплутаних зворотів; про пафос; про увагу слухачів; ціла глава — «Квіти красномовства» присвячена мовним прикрасам (антитеза, метафора, порівняння і т.д.).

«Основними особливостями судової промови в порівнянні з іншими видами ораторського мистецтва є: офіційний характер промови; полемічність; спрямованість (до суду); попередня зумовленість змісту (справа, яку слухає суд); підсумковий характер судової промови».

У суді виступають з промовами прокурор (обвинувач) та адвокат (захисник). Звичайно визначають прокурорську (звинувачувальну) та адвокатську (захисну) промови. Крім того, у судових суперечках часом беруть участь громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їх представники); потерпілий та його представник, нарешті — підсудний, у ролі захисників якого можуть виступати його близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Судова промова мусить висвітлити громадську точку зору та оцінку злочину, особи підсудного з погляду того чи іншого учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише прокурор та адвокат; інші лише уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно змалювати стан справи. Судова промова ефективно впливає на суд, допомагає формуванню переконань суддів та присутніх у залі суду громадян.

Церковне красномовство – це проповіді, бесіди, напуття, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій.

Основним жанром церковного ораторства є проповідь – коментар до Біблії (хоча християнин мислиться як місіонер, що проповідує при будь-якій нагоді).

Більше того, саме завдяки апеляції до Писання громадські та інші інтереси людини стають «крупнішими», узагальненими. Політичний чи інший аспект, якому потрібно надати місце в проповіді, має органічний зв'язок зі Святим Письмом. Проповідник не відділяє Біблію від мирського, світського, а навпаки, інтенсивно їх поєднує. Але треба, щоб події життя служили ілюстрацією до Писання, а не навпаки, коли Писання служить «ілюстрацією» для зведення якихось політичних чи життєвих рахунків.

У церковній практиці здавна усталилося читання Нового Завіту відповідно до річних свят та повсякденних богослужінь. Літургичні читання в церкві, починаючи з Пасхи, поділяються на щотижневі цикли, які в сумі своїй підпорядковані розкриттю змісту Нового Завіту як Божественного Об'явлення. В усьому цьому є продуманий план, символіка та розвиток ідеї. Саме тому священик мусить чітко усвідомлювати, який з моментів цього плану він сьогодні висвітлює людям, яким чином він пов'язаний з тим, про що говорилося минулого разу, як сьогоднішня проповідь торує розуміння проповіді наступної, що виголошуватиметься потім.

Тема церковного оратора вже сотні років визначена наперед церковним календарем. Але така визначеність зовсім не означає, що церковний оратор позбавлений клопотів: розумова робота тут так само потрібна, як і в галузі світського красномовства. Проповідникові навіть важче, бо він мусить знайти популярні ходи й прийоми, які б наблизили Святе Письмо до людини.

Соціально-побутове красномовство – це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або певної гострої чи цікавої ситуації.

Теоретики Греції та Риму розрізняли красномовство залежно від сфери його застосування. Пишні церемонії, які відігравали велику роль у житті античного суспільства, не мислилися без риторики. Урочисте красномовство, згідно з античними класифікаціями, часто ідентифікували з політичним.

Урочисте красномовство від початку містило в собі жарти й іронію. Так, Горгій виголосив промову на «захист» міфологічної героїні Єлени, яка зрадила свого чоловіка Менелая, Що й спричинило Троянську війну: виявляється, Єлена, що втекла від чоловіка з Нарисом, не заслуговує на осуд... Захист ґрунтується на софістичній тезі, що істина — річ «відносна»...

У пізній античності виділяється вже й суто побутове красномовство («Нікомахова етика»), яке називали тоді гомілетикою (пригадаймо: грецький письменник римської пори Плутарх в «Застольних бесідах» називає гомілетикою вміння не пережартувати й не пересваритися під час бенкету).

Склалося також як особливий жанр надгробне слово, яке існувало в усній формі (пригадаймо промову Перікла, присвячену безсмертній пам'яті афінських синів, що полягли в бою). Віршова форма утворила в цій сфері особливий жанр лірики – епітафію («У цій бо могилі лежить рятівник Симоніда з Кеосу. Мертвий живому добром відплатив за добро»).

Таким чином, соціально-побутове красномовство виникало не лише у вирі подій сьогодення, а живилося епідектичним та політичним красномовством: це природно, бо політика й побут інколи невловиме переходять одне в одне.

Сьогодні жанрами соціально-побутового красномовства є: **ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (тости), надгробне (поминальне) слово**. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тієї чи іншої особистості, групи або явища, тобто можна сказати, що ці промови за своїм духом є панегіричними. Характерною рисою подібного красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо), і це накладає певний відбиток на стиль промови.

Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки). Логічна основа тут може бути послаблена; панує емоційна стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча окремі елементи такого роду тільки прикрашають подібне слово). Зате оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдота). Стиль може бути від урочисто-величального (наприклад, на похороні) до «зниженого».

Важко класифікувати численні приклади гострого та переконливого слова в побуті: це може бути «дискусія» про ціну краму на базарі, сварка двох сусідів чи залицяння хлопця до дівчини. Але очевидно, що сфера застосування красного слова тут справді безмежна.

Питання для самоконтролю

1. Визначте роль ораторського мистецтва у професійній діяльності юриста.
2. Назвіть функції ораторського мистецтва.
3. Охарактеризуйте предмет і закони ораторського мистецтва
4. Які ви знаєте види красномовства та сфери їх застосування?